

ПАТРИАРХ ЕВТИМИЙ ТЪРНОВСКИ (1375–1393) ЗА СМИСЪЛА И ЗНАЧЕНИЕТО НА ИСТОРИЯТА

Акад. Васил ГЮЗЕЛЕВ

Наложено е схващането, че сред книжовните трудове, които принадлежат на перото на Патриарх Евтимий Търновски (жития, похвални слова, послания, църковни служби, литургически служебници и преводи) (Милтенова 2009, 575–579 и посочената литература)¹, няма съчинение, което може да бъде определено като историко-летописно. Независимо от това, някои познавачи на неговото творчество с пълно основание установяват не само наличието на кратки исторически повествования-екфразиси в редица от творбите му, но и това, че „чрез житията и похвалните слова на Евтимий българската история навлиза във високите литературни жанрове, става продукт на художествено претворяване“ (Патриарх Евтимий, 255).

Може да се смята за установено, че последната редакция на Синодика на Българската църква е станала (вероятно през 1380–1382 г.) под ръководството и прякото участие на Патриарх Евтимий (Попруженко 1928, СХХІІ сл). По своята същност и по съдържанието си Синодикът в голямата си част е съставен от различни по тип и форма историописни съчинения (поменници и славословия на царе и царици, патриарси и духовници, боляри и ересари и др.; летописни творби – повествование за Бориловия събор срещу богомилиите през 1211 г. и разказ за възобновяването на Българската патриаршия през 1235 г.; споменавания на отделни личности и събития в различен исторически контекст) (Борилов синодик, 91–178, 196–276). Следователно, всичко това в достатъчна степен показва, че Патриарх Евтимий действително съзнавал и оценявал значението и ролята на летописанието, т.е. на историята в средновековния български смисъл на това понятие, както в книжовното творчество, така и в политическата теология. Той има активно присъствие във формирането на историческо съзнание чрез подчертаване и изтъкване на старинността и приемствеността в държавната и църковната традиция. Интересът на цар Иван Александър (1331–1371) и неговите потомци към историческото знание и българското минало (Каймакова 2011, 287 сл.) е бил стимулиран от духовници и книжовници, свързани с царския двор.

---

¹ Най-добрите изследвания за него и творчеството му: Сырку 1898; Иванова 1986; Кенанов 1995.

В някои от своите съчинения Патриарх Евтимий е изразил доста любопитни и дълбокомъдри съждения за същността на човешката природа и нейното действие в живота и историческия процес. Според него, тя „непрекъснато е във всякакво движение – накъдето се прояви стремежът на волята, натам се понасяме.“ По-нататък той неслучайно доизяснява своето схващане, добавяйки проникновено: „Упованието ръководи движението напред, а паметта приема напредването и надеждата. Движенето на волята отбелязва светла дияра в паметта.“ (Калужняцки 2011, 231–232)² Същност, според изразеното Евтимиево разбиране, ръководеното от волята движение напред в определен момент се стимулира от паметта, за да създаде надежда и упование за съществен напредък, който също така намира отражение и „светла дияра в паметта“. В дадения случай понятието *памет* е равнозначно на „спомен за миналото“, т. е. на летописанието, което чрез отбелязване на стореното регистрира „движението напред“.

Ролята на паметта за увековечаване на деянията на отделната личност Патриарх Евтимий особено убедително подчертава в уводните думи към „Житие на св. Йоан Рилски“. Основната задача на своето повествование за светеца той вижда преди всичко в това, щото паметта за този „божественейший мъж“ да не бъде отпратена в „дълбините на забвението“ (Калужняцки 2011, 96).

Възгледът за ролята на паметта при увековечаването на деянията на светците-герои значително по-ясно Патриарх Евтимий формулира в „Житие на св. Петка Търновска“, характеризирана от него като „наша майка“ – покровителка на столичния град: „Ако законът за любовта изисква да си припомним за поменните дни на любимите [светци], да съзерцаваме техните образи, дела и думи, дори повече – да рисуваме изображенията им, много и многократно повече ще бъде достойно и твърде желателно да почетат с почит Божиите угодници и да разказват за полза спомените и техните деяния (*памети и дѣла на ползоу повѣствовати*). Защото словото за полезното принася немалка полза за слушателите.“ (Калужняцки 2011, 130). С други думи, историята е не само памет за деянията на личности, но и „слово за полезното“. Не трябва да се пренебрегва и това, че отбелязването на паметта-история чрез житията на светците за Патриарх Евтимий е преди всичко за слава и възхвала на Бога – „господаря на рабите“, чиито промисъл и предопределение ръководи съдбата на човека (Калужняцки 2011, 199).

При съставянето на разказа в житийните си произведения нерядко Патриарх Евтимий използва различни исторически свидетелства (надписи, писма, легенди и предания), за да придаде не само автентичност на своето повествование, но и да навлезе в духа на тогавашното време. Навлизайки чрез „Похвално слово за Константин и Елена“ в дебрите на късноантичната и раннохристиянска история, Патриарх Евтимий не пропуска да отбележи една от значимите

---

² В дадения случай и на други места са използвани съответните преводи в **Патриарх Евтимий**, 215.

особености при отбелязване на паметта за личности и събития. Той подчертава, че е съставил своето слово „не по лъжовни приказки, но по истинни и нелъжовни свидетели (нѣ ѿ истинныхъ и нелъжныхъ свидѣтелии) и именно от тях е избрал и неизмамните познания.“ (Калужняцки 2011, 185).

Историко-летописните сведения за събития от българското минало при първите Асеновци (1185–1241 г.) и за пренасянето тогава на мощите на различни светци в Търново той е извлякъл преди всичко от проложната житийна книжнина, създадена през XIII в., но същевременно използва и някои запазени тогава епиграфски паметници, например – надписа на цар Иван Асен II (1218–1241) от 1230 г. в църквата „Св. Четиридесет мъченици“ (Калужняцки 2011, 136–137)³. Нерядко чрез използване и вплитане в изложението на епистоларни паметници е проявил стремеж за историческа документалност и автентичност. В „Житие на св. Йоан Рилски“ се позовава на разменени писма между цар Петър (927–969) и Рилският светец, за да придаде достоверност на диалога между двете големи исторически личности и остави памет за несъстоялата се между тях среща (Калужняцки 2011, 103–104, 107). Във връзка с пренасяне на мощите на светеца от Средец в Търново през 1195 г. възпроизвежда послание на цар Асен I (1190–1197) до търновския архиепископ Василий I (1185–1232) (Калужняцки 2011, 106–107). По всичко изглежда, че и в двата посочени случая той използва документация, съхранявана в недостигналия до нас архив на Търновската патриаршия. В друг случай той възпроизвежда съхранила се до неговото време народна легенда за пленяването на латинския император Балдуин I (1204–1205) в битката край Одрин (Калужняцки 2011, 215). Както добре се вижда от приведените примери, Патриарх Евтимий е имал не само ясна представа за смисъла и предназначението на паметта-история и нейното въздействие върху съвременниците му, но е познавал методите и средствата за изграждане на автентично и достоверно историко-летописно повествование.

Според някои изследвачи, летописните бележки и факти в житията и похвалните слова на Патриарх Евтимий прерастват в „кратки исторически хроники“, а излагането на исторически сведения в тях успоредно с разказа за живота и деянията на светеца водело до въвеждане на нов дял в българската агиография – „историческа биография“ (Николова 1985, 91). Това интересно становище изглежда малко пресилено. Всъщност, сполучлив опит за превръщането на житиеписа в биография са направили Евтимиевите ученици и последователи Григорий Цамблак (1364–1420), а най-вече Константин Костенечки (ок. 1380–1431) със житията-биографии на крал Стефан Дечански (1321–1331) и деспот Стефан Лазаревич (1389–1427) (Житие на Стефан Дечански, 64–137; Константин Костенечки, 361–426).

³ Текст на надписа вж. у Попконстантинов, Кронщайнер 1997, 167–168.

Евтимиевите познания върху българската история, голямата му начетеност в църковната история и ерудицията му в историческото познание особено релефно проличават в работата му по редакцията на Синодика на Българската църква. Тя се е състояла в структуриране на текста, промени и редакции главно в българската поминална част, допълнена с имената на царе и царици, църковни йерарси, боляри и др. от царуванията на Иван Александър и Иван Шишман (1371–1395). Заслужен интерес предизвиква следният поминален текст в Синодика: „На преосвещения патриарх Евтимий – вечна памет“ (**Борилов синодик**, 169). Последните две думи са изписани на добре изтрито в Палаузовия препис място, където първоначално е било написано „*мнѡга лѣта*“. Изглежда, че след Евтимиевата смърт тези две думи са били изтрити и заменени с „*вѣчна памет*“ (**Попруженко 1928**, XVI, 91). Основният смисъл за отбелязване на историческите събития в намиращия се в Синодика Разказ за възобновяването на Българската патриаршия през 1235 г. е определен от следния лаконичен начин: „Записахме тези неща за всички православни – за знание (*звѣдѣнѣ*) на онези, които слушат, и за запаметяване (*памет*) от българския народ.“ (**Борилов синодик**, 161). И двете ключови думи в този кратък текст *звѣдѣнѣ* и *памет* ясно определят предназначението на историята като „знание“ и „памет“ преди всичко на собственото, българско минало, за да не бъде то забравено или преиначавано от другите. Това е всъщност основното Евтимиево верую за историята.

В заключение ще си позволя кратко отклонение, за да покажа еднаквост в Евтимиевата концепция за историята с тази на други трима забележително мислители. Ако според Хуго Викториенски (XII в.), „историята е фундамент на всяка доктрина“ (т. е. наука), то според гениалния англичанин Роджер Бейкън (XIII в.) докато „поезията е продукт на въображението, философията на ума, историята пък на паметта.“ (**Hugo of St. Victor** 491). Големият руски философ Николай Бердяев твърди следното: „Историческата памет е най-великата проява на духа на вечността. Тя поддържа историческата връзка във времето. Паметта е основа на историята, без нея няма история... Цялото историческо знание не е нищо друго, освен припомняне, тържество на паметта над тленния дух. Паметта е вечното онтологическо начало.“ (**Бердяев 1927**, 96). Чрез разбирането на същността на паметта-история Патриарх Евтимий е достигнал до осмисляне значението на това понятие. За тогавашното време това е велико философско прозрение.

София, 9 октомври 2017 г.

ЛИТЕРАТУРА

- Бердяев 1927:** Н. Бердяев. Смысл истории. Берлин, 1923.
- Борилов синодик:** Борилов синодик, издание и превод Ив. Божилов, А. Тотоманова, Ив. Билярски. София, 2010.
- Житие на Стефан Дечански:** Житие на Стефан Дечански от Григорий Цамблак, изд. А. Давидов и др. София, 1983.
- Иванова 1986:** Кл. Иванова. Патриарх Евтимий. София, 1986.
- Каймакамова 2011:** М. Каймакамова. Власт и история в средновековна България VII–XIV в. София, 2011.
- Калужняцки 2011:** Е. Калужняцки. Съчинения на българския патриарх Евтимий (1375–1393) с предисловие, послесловие и приложение от Д. Кенанов. Велико Търново, 2011.
- Кенанов 1995:** Д. Кенанов. Ораторската проза на Патриарх Евтимий. Велико Търново, 1995.
- Константин Костенечки:** Събрани съчинения на Константин Костенечки – изследване и текст, изд. К. Куев и Г. Петков. София, 1986.
- Милтенова 2009:** А. Милтенова. История на българската средновековна литература. София, 2009.
- Николова 1985:** Б. Николова. Историческия события и факты средновековой истории Болгарии в болгарской агиографической литературе XI–XIV веков (место, роль и значение). – *Études historiques*, XIII, 1985.
- Патриарх Евтимий:** Патриарх Евтимий. Съчинения. Съст. Кл. Иванова. София, 1990.
- Попконстантинов, Кронщайнер 1997:** К. Попконстантинов, О. Кронщайнер. Старобългарски надписи, 2. Виена-Залцбург, 1997.
- Попруженко 1928:** М.Г. Попруженко. Синодик царя Борила. София, 1928.
- Сърку 1898:** П. Сърку. Время и жизнь патриарха Евтимия Терновскаго. Санкт-Петербург, 1898.
- Hugo of St. Victor:** Hugo of St. Victor. De tribus maximis circumstantiis gestorum. Ed. W.M. Green. – *Speculum* XVIII, 1943, 4, 484–493.

